

bericht aangekomen van een vreeselijke ramp die de familie getroffen heeft. Daar merkt 't jonge kind van anderhalf jaar niets van, en speelt rustig en ongestoord door, maar vader en moeder, die begrijpen wat er gebeurd is, zitten geheel verzlagen ter neder. Hun is hun wetenschap smart.

Datzelfde verschil nu tusschen zulk een jong kind en de oudere familieleden gaat op andere wijze, ook onder de volwassenen, door. Geen dwazer droom, dan u in te beelden dat alle menschen gelijk zijn. De een heeft aanleg voor veel rijker weten en veel klaarder begrijpen dan de ander. Een knecht in den stal kan niet zijn paarden te tobben hebben, maar de groote vraagstukken van het lijden der wereld boeien hem niet, of bestaan voor hem zelfs niet. Ook een huismoeder heeft haar zorgen, maar van de zorg die den leidenden staatman in een machtig rijk kwelen, heeft ze geen begrip. Een kleine winkelier moet toezien op wat de leverancier hem in handen stopt, en letten op zijn klanten, dat ze contant betalen, en toch niet van hem weg loopen, maar van de benauwde zorg waarmee het dalen op de beurs een groot handelschefs vervult, heeft hij geen begrip. En zoo is het heel 't leven door. Aan den éénen kant ziet een breede schare, die ook wel uren van kommer doorleeft, maar toch uiterst zelden diep in de zorgen wegsinkt, maar daarnaast vindt ge een groep van mannen en vrouwen, die onder zware verantwoordelijkheid staan, aan wie groote en gewichtige belangen zijn toevertrouwd, maar die dan ook bijna geen nacht rustig slapen, en smart op smart hebben door te maken. Zelfs kunt ge nog verder gaan, en zeggen, dat de één te weinig talent ontving om deel in de groote bekommernissen des levens te voelen, terwijl de ander door God zoo rijk begaafd werd, dat al de golven van het boze leven golven door zijn eigen hart. Hoe sijn er van gevoel, hoe rijker ge meeleft, maar dan ook in dit meeleven de zorgen van het leven mee te dragen hebt. En in dien zin zegt dan de Prediker, dat veel wijsheid veel verdriet met zich brengt, en dat wie zijn weten vermeerdert, ook de smart vermeerdert die hem beklemmt.

Volgt daar nu uit, dat we dus aan de kennis van 't leven ons onttrekken moeten? Stellig niet, want de Prediker zegt er bij: „Deze moeilijke bezigheid heeft God den kinderen der menschen gegeven, om zich daarin te behouden“. Het komt ons alles van God toe. Er is een tijd om te weenen en een tijd om te lachen, en al onze arbeid is door God ons opgelegd. En ook van dien arbeid betuigt hij nogmaals: „Ik heb gezien de bezigheid, die God den kinderen der menschen gegeven heeft, om zich daarin te behouden“.

God wil dat we ons bekommeren zullen. Zoo was het niet in 't Paradijs, en zoo zal 't eens niet meer in het Rijk der heerlijkheid wesen. De belofte hiervan ligt in 't Kindschap. Die belofte toch houdt in, niet dat we beginnen met kinderen Gods te zijn, maar om straks mannen en vrouwen Gods te worden. Ook in de eeuwigheid blijven we kinderen, en in dit zalige kindschap dat de eeuwen verduren zal, ligt juist de kostelijke profetie, dat de kommer die hier ons leven vervult, en die 't kind alleen niet kent, ook in het Vaderhuis ons gespaard zal blijven.

Het is wel zoo, dat ook een kind om een niets soms zoo in-bedroefd kan wesen, maar toch is die droefheid van 't kind om zijn verloren draaitol niet de ernstige kommer die 't hart aangrijpt. Het leed in 't spel van 't kind doet wel een traan langs de kooijens biggelen, maar geeft geen hartepijn. En zoo nu is 't vooruitzicht, als 't kind bij Vader thuis zal wesen. Dan valt de bekommernis weg.

Hier daarentegen is de kommer, die bekommernis voor ons noodig, en daarom wijst de Prediker er zoo met nadruk op, dat God ons menschen, in onzen zondigen toestand op deze aarde, allerlei moeilijke bezigheid gegeven heeft, om ons daarmee te bekommeren.

Ongelijk verdeeld, het is zoo. De een weinig, de ander veel, maar zoo toch, dat ieder er zijn deel van ontvangt, en dat we allen saam er door heen moeten, om te rijpen voor beter staat. En zoo opgevat is 't u ten zegen. Gaat ge u daarentegen inbeelden, dat uw kommer, uw inzicht, uw weten van de dingen u gelukkig zal maken, dan, zoo zegt de Prediker, komt ge faliekant en bedrogen uit. Dan blijkt 't al spoedig, dat 't al op ijdelheid uitloopt. En dat de kommer dien 't u in opwekt, eer toeneemt dan dat hij zou verdwijnen.

Over tweemaal loopt dit, over de zonde en over het lijden. Onder die twee is 't al saam te vatten.

Eerst houdt ge den mensch voor o, zoo goed en o, zoo lief, en hebt nog van verre geen flauw vermoeden van de slechtheid, die onder de menschen voortwoerkt en voortkankert. Zelfs mag vrijuit gezegd dat zelfs de meest bejaarde menschen van verre niet weten wat gemeenschap, slechtheid en vuilzandigheid in de wereld woelt en woedt. En hoe meer ge daar achter komt, hoe meer het menschelijk leven u tegenvalt, en ge u afvraagt hoe een zoo verdorven geslacht nog gespaard wordt. Wie dan zoo gelukkig mag zijn, om ook in 't liefkennis toe te nemen, begint ook allengs te merken hoe hij met elk dat komt, zich zelf meer tegenvalt, en hoe ver de vrede met zichzelf en zijn geslacht van zijn hart wijkt.

En niet anders is 't met 't lijden. Ook van den omvang van 't lijden op aarde hebben verreweg de meesten geen flauw begrip, en hoewel lijden er ook veroot wordt, toch blijkt telkens weer, dat hij nader en verder onderzoek uw hart altoos weer terugrijkt van den jammer die geleden wordt.

En zoo blijft 't doorgaan. Altoos nieuwe sombere inzichten in menschelijke slechtheid, en altoos nieuwe sombere inzichten in menschelijk lijden. Hoe meer ge er van voort en weet, hoe meer 't u verdriet. En hoe breeder dit droeve tafereel zich voor u ontplooit, hoe meer bekommernis u aangrijpt. En, is 't naar God bestel dat ge geplaatst zijt in een positie, waarin ge meer dan anderen achter de schermen moet zien, dan zult ge er te meer van verstaan, hoe drukkender de last wordt, dien gij te torsen hebt. De gaven zijn er naar. God geeft ook in dit opzicht een ieder kracht naar kruis.

En zeg nu niet: „Voor dit alles schuif ik een gordijn. Ik wil die zonde, ik wil dat lijden niet zien!“ Zoo heeft u God met u ook niet gedaan. Er intergeedde heeft Zijn blik diep in uw zonde en uw ellende gestaan, om u te kunnen redden. De voorschuijving van het gordijn is hier vaak egotistische liefdeloosheid. Een niet gedeeld willen zijn, en daarom niet willen weten.

Jult die kennis van zonde en dat inzicht in het lijden maakt klein, vermindert, stuit trots en boemoed, en wekt de liefde op, die alleen redden kan.

God wil dat ge u in deze dingen bekommeren zult, en om zelf te leven, en om anderen door u meeleven er in te kunnen troosten. En die bekommernis zal u verheffen, mits ze daarmee begint, dat ge zelf bekommerd zijt over uw eigen zonden, en ten anderen, dat ge, zoo 't uw ziel te benauid wordt, de vrome kunst verstaat om al uw bekommernissen op den Heere te wentelen.

DR. A. K.

Amsterdam, 9 Febr. 1912.

Prof. Dr. J. Wolter heeft de kostelijke gewoonte, de Jaarverslagen van de Vereniging voor Voorbereidend-Universitair onderwijs te Amsterdam te verkrijgen met een korte beschouwing over elk der vakken, die tot het leerplan van een Christelijk gymnasium behooren. Zoo wordt in elk dezer jaarverslagen telkens een vak besproken, en dan met die helderheid van betoogtrant en dien rijkdom van kennis, die Prof. Wolter bezit, aangetoond, hoe zulk een vak naar de Gereformeerde beginselen moet worden opgevat en wat de beste pedagogische methode is, om zulk een vak te onderwijzen. Het is alleen te betreuren, dat deze uitstekende beschouwingen in deze jaarverslagen verscholen blijven, en daardoor slechts in de handen van enkelen komen. We hopen, dat Prof. Wolter ze in een bundel saamlezen en alzonderlijk zal uitgeven, wanneer de bespreking van al deze vakken is afgelopen.

Ditmaal behandelde Prof. Wolter het godsdienstonderwijs op het Gymnasium. Natuurlijk is hetgeen hij hier zegt in de eerste plaats voor het Gymnasium onderwijs bedoeld, maar er ligt ook een schat van juiste opmerkingen in, die voor elk onderwijs in de religie gelden, dat ook onze predikanten op de catechisatie en de onderwijzers op de christelijke school er zeker winst mede kunnen doen; waarom we ons dan ook veroorloven het voornaamste uit deze beschouwing hier over te nemen.

Prof. Wolter bespreekt eerst den naam godsdienstonderwijs, die in de Wet op het Lager Onderwijs Art. 22 gebruikt is, en daardoor een officieel karakter kreeg, maar die naar zijn oordeel noch mooi noch duidelijk is. Hij wijst er op, hoe het woord godsdienst oorspronkelijk onderscheiden werd van religie en het bij het hier bedoelde onderwijs veel meer om de religie, dan om den godsdienst gaat:

Waar in onze Nederlandse vertaling van den Bijbel van godsdienst sprake is, wordt steeds bedoeld een dienst in eigenlijken zin, een dienst door offers, feesten en plechtige handelingen of althans een beleving van afnauwelijheid en gehoorzaamheid; dienst is daar cultus, heilige cultus. In dien zin genomen omvat het woord niet, drukt het althans niet uit, geloof, liefde, kennis. Wilde men die begrippen mede uitdrukken, dan gebruikte men in de 16 en 17de eeuw het woord religie. Calvijn bijv. omschrijft de religie aldus: „En quid sit pura germanaque religio, nempe fides cum serio timore coniuncta; ut timor et voluntarium reverentiam in se continet, et secum trahit legitimum cultum qualis in lege praescribitur (Instit. I, 2, 2 tegen het einde). In de bekende Nederlandse vertaling van de Institutie, die in 1650 te Amsterdam bij VAN RAVENSTEIJN het licht zag, wordt deze plaats op de volgende wijze weergegeven: Hier sien wy dan welcke daer sij de reyne en rechtschapene Religie, te weten, 't geloove dat met een cranche vrees Gods vereenigt en vergeselschap is in sulcker voeghen, dat de vrees in sich begrype een gewillige eerbiedigheit tot God, en met sich bringe dien oprechten Godesdienst dewelke ons in de Wet wordt voorgeschreven“. In deze ééne plaats wordt het verschil tusschen de woorden religie en godsdienst duidelijk uitgedrukt: het eerste is tegenover het tweede het ruimere begrip, dat het tweede insluit. Men lette vooral ook op de woorden „gewillige eerbiedigheit“, die het gedwongene van den dienst ontsijnen uit te sluiten.

Er is derhalve duidelijk onderscheid tusschen religie en godsdienst: de eerste, als het ruimere, omvat den tweede. Wanneer wij godsdienstonderwijs geven, bedoelen wij daarmee eigenlijk onderwijs in de religie en zouden het dan ook zoo moeten noemen of bij verkorting Religie. De Duitcher spreekt van Religionsunterricht of Religion, de Engelschman schrijft op den rooster Religion en noemt godsdienstonderwijs Religious instruction.

Maar al hebben beide woorden oorspronkelijk een onderscheiden betekenis gehad, toch heeft het spraakgebruik in dien zin zich gewijzigd, dat ze thans vrijwel van gelijke betekenis geworden zijn; gelijk Prof. Wolter aantoonde, vond deze overgang van betekenis reeds plaats in de 17de eeuw en zien we hetzelfde eigenaardige verschijnsel ook in het Latijn, waar religio en cultus deorum somtijds gelijk worden gesteld. Al te veel gewicht, meent hij, moet men daarom aan deze onderscheiding niet hechten, en nu het spraakgebruik den zin dezer woorden wijzigde, is er geen dwingende reden om dezen algemeenen aangenomen naam te vervangen door dien van religie-onderwijs.

Na deze etymologische uitwijding spreekt Prof. Wolter vervolgens over hetgeen de religie zelf is en waaruit deze religie opkomt, omdat dit voor het onderwijs in de religie van het hoogste belang is:

De religie, en dus ook het onderwijs in de religie, raakt den geheelen mensch, zijn lichamenlijk bestaan zoowel als zijn denken, voelen en willen. De Apostel Paulus schrijft aan de Romeinen, (12, 1): „Ik bid u, dan, broeders, door de ontfermingen Gods, dat gij uwe lichamen stelt tot eene levende, heilige en Gode welbehagelijke offerande, welke is uw redelijke godsdienst;“ en aan de gemeente te Corinthe (1, 6, 20): „zoo verheerlijkt dan God in uwe lichamen en in uwen geest, welke Gods zijn“. De groote gedachte van allen godsdienst bestaat daarin, dat de mensch afhankelijk is, dat hij niet zijn eigen heer en meester is. „Of weet gij niet, schrijft de Apostel Paulus aan de Corinthiërs (1, 6, 10): „dat gij uws zelfs niet zijt? Uitmendend schoon is de uitwerking van deze gedachte door Calvijn: „Waarlijk dat is iets groots, dat wij Gode gehelgd en toegewijd

zijn, opdat wij voortaan niets denken, spreken, voornemen, doen, dan wat is tot zijne eer. Want wat hem gehelgd is, wordt niet, zonder hem grootlijks onrecht te doen, tot een onheilig gebruik aangewend. Indien wij ons zelfs niet zijn, maar des Heeren, dan blijkt duidelijk wat dwaalweg vermeden en waarheen al het doen van ons leven gericht moet worden. Wij zijn ons zelfs niet: laat dan 't zij onze rede, 't zij onze wil geen heerschappij voeren over onze raadselgaten en ons doen. Wij zijn ons zelfs niet: laat ons dan ons zelven niet tot dit doel stellen, dat wij zoeken wat ons naar het vleesch dienstig is. Wij zijn ons zelfs niet: laat ons dan, sover het oorbaar is, ons zelven en al het ons vergeten. En wederom: wij zijn Godes: laat ons dan voor hem leven en sterven. Wij zijn Godes: laat ons dan over al onze daden zijn wijsheid en wil de leiding hebben. Wij zijn Godes: laat ons dan hem, als op het eenige rechte doel, geheel ons leven en al zijne deelen gericht zijn. O, hoe ver is hij gevorderd, die geleerd heeft, dat hij zijns zelfs niet is en daarom de heerschappij en het bestuur over zich zelven aan zijn eigen inzicht heeft onttrokken, om het aan God toe te kennen“ (Instit. 3, 7, 1).

Zoo is dan liefde, overgave, gehoorzaamheid aan God het wesen der religie. Haar wortel, het beginsel waaruit zij opkomt, is in het hart des menschen ingeplant. „God is niet verre van een iegelijk van ons“, zegt Paulus in zijne rede tot de Atheners (Hand. 17, 27): „want in hem leven wij en bewegen ons en zijn wij“. Die gedachte is als het ware een merk of stempel, dat de goddelijke werkmeeester op zijn werk gedrukt heeft. Bekend is het woord van Cicero (Disp. T. 1, 30): dat geen volk zoo worst is, geen van allen zoo verwilderd, of zij zijn in hun gemoed overtuigd dat er een God is. Dat is het wat Calvijn noemt de *divinitatis sensus*, het *religiosis sentis*, het besef van het goddelijke, het zand der religie.

Wat het is, dat de mensch van God kan kennen door dien *sensus divinitatis*, dat zegt de Apostel Paulus in den brief aan de Romeinen (1:20). nl. zijne eeuwige kracht en Goddelijkheid. De schepselen zelf, geheel de natuur, toonen den mensch eene oneindige en eeuwige kracht in en boven de verschijnselen, die hij rondom zich opmerkt; hij verstaat, dat die kracht niet de natuur zelf is, maar de kracht van een zelfstandig, geestelijk wesen, dat, als God, boven de natuur verheven is en niet met haar mag worden vereenzelvigd. God moet als God worden gekend, verheerlijkt en gedankt; de mensch die dat niet doet, staat in zijn geweten schuldig en komt verstandelijk en zedelijk in verval, hoe langer zoo meer, wat Plato zoo schoon beschrijft in den mythus van zijn Phaëdrus.

De aanwezigheid van dit *sensus divinitatis*, van dezen *sensus divinitatis* in het hart van den mensch is het uitgangspunt der religie en het steunpunt voor alle onderwijs daarin. Het is daarom niet alleen niet noodig, maar het werkt zelfs verkeerd, wanneer men het godsdienstonderwijs op het gymnasium zou willen beginnen met het bijbrengen van de zoogenaamde bewijzen voor het bestaan van God. Wel echter is be-gewensacht, dat ook bij het lezen van Griekse en Romeinse schrijvers aanslacht gewijd worde aan hetgeen hier en daar bij hen over God, over het verband van godsdienst en leven, over pietas, over offers, over vergelding en straf gevonden wordt. Ook in de H. Schrift worden niet selden denkbelden van vreemde volken en woorden van heidense schrijvers aangehaald in verband met hunnen godsdienst; de kerkvaders maken dikwijls gebruik van de literatuur der niet-Christelijke schrijvers en onder de Hervormers doet dat vooral Calvijn. Dit gebruik mag echter nimmer leiden tot een soort van syncretisme, eene vermenging van de Christelijke religie met de godsdiensten der heidense volken; het mag nimmer de grenzen doen verflauwen tusschen het Koninkrijk Gods en de wereld. Maar van den anderen kant mag men de waarheid niet verbergen, dat zowel Israël als de Christelijke kerk, levende en verkeerende met en onder andere volken en in de wereld, in taal, zeden en gebruiken, in wetenschap en kunst, veel en veleer met die volken gemeen had, invloed van hen onderging, maar ook invloed op hen oefende.

Gaat Prof. Wolter met deze laatste opmerking reeds op het eigenlijke terrein van het onderwijs in de religie over, nog meer doet hij dit, wanneer hij daarna spreekt over hetgeen bij dit onderwijs op den voorgrond moet staan, waarbij hij als goed Gereformeerde de heiliging van Gods naam in de eerste plaats noemt.

Met hoogen ernst moet steeds bij het onderwijs in de religie de heiliging van Gods Naam op den voorgrond staan. De gelegenheid om het gebiedende van dien eisch aan te toonen, behoort waarlijk niet gezocht te worden. Immers de kern van het onderwijs in de religie is steeds geweest en blijft onder alle omstandigheden, welken leidraad men ook moge gebruiken en welke methode men ook volge, de verklaring en toepassing van den decaloog, van het Onze Vader en van het Apostolisch. Waar de eerste begint met: „Ik ben de Heere uw God...“ Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben“, het tweede met: „Onze Vader, die in de hemelen zijt: Uw naam worde geheiligd“, terwijl het derde aanvangt met de belofte: „Ik geef u in God, den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde“, daar blijkt met onwedersprekelijke klaarheid, dat het begin en het einde der religie is de heiliging van Gods Naam. Daaruit volgt dan ook, dat de eerbied, die tot die heiliging behoort, nimmer en op geenierlei wijze mag worden verzwakt. Ik zal niet, uit paedagogisch oogpunt dit den eersten eisch bij alle onderricht in de religie te noemen. Of dit onderwijs waarlijk vrucht zal dragen, hangt, menschelijkerwijs, in de eerste plaats af van het voldoen aan dien eisch. Niet alleen in het gebed, bij de behandeling van de Bijbelsche geschiedenis, bij het lezen en verklaren van den Bijbel en van den catechismus, of welke andere handleiding men ook gebruiken mag, maar ook in uiterlijke dingen, als men ze zoo noemen wil, in het opzeggen van een psalmvers en in het gebruik van den Bijbel als boek, moet de eerbied, die aan het heilige toekomt, steeds in acht worden genomen. Het is daarom, mijns inziens, ook niet goorloof, gedeelten uit den Bijbel of psalmverzen bij wijze van strafwerk te laten overschrijven of van buiten leeren.

Maar, het behoort nauwelijks te worden opgemerkt, eerbied is geen opnatuur, eisch niet een stroef en straf gelaat, stijve en gedwongen houding, eene gemaakte stem en spraak; eerbied moet voortkomen uit het hart, uit de bescheiden erkenning van wat hoog en heilig is, uit een overtuigd en oprecht gemoed; dan zal de vorm van uittog natuurlijk zijn. Het voorbeeld, dat spreekt van zelf, moet daarbij gegeven worden door den leeraar.

Naast deze heiligheid Gods komt niet minder een plaats toe aan de liefde Gods:

„Dat naast de heiligheid Gods bij het onderwijs in de religie niet minder zijn oneindige liefde steeds den volken nadruk moet ontvangen, spreekt van zelf voor den Christen, die immers erkent, dat hij alleen door die liefde en genade, behalve natuurlijke zegeningen, de kennis van het Evangelie ontvangen heeft, het geloof en alsoo de verlossing uit schuld en ellende en het eeuwige leven deelachtig is geworden. Maar die liefde Gods moet met sooveel teederheid, ernst en nadruk op het hart der leerlingen worden gebonden, dat zij, onder Gods zegen, tot kennis van sonde en ellende en alsoo tot behoefte aan verlossing geleid worden. Dat toch kan voor de leerlingen tot klare bewustheid en erkenning worden gebracht, dat die God, die liefde is, recht heeft op wedeliefde, recht heeft te eischen, dat men Hem, den Vader, zal liefhebben boven alles en den naaste, onzen broeder, als zich zelven. Welke jongen en welk meisje is er, die niet bij ervaring weet wat liefde is en niet het recht der liefde op wedeliefde en dankbaarheid moet erkennen, althans in zijn binnenste. Wanneer echter lieggen en in oprechtheid erkend wordt, niet slechts oppervlakkig maar uit den grond des harten, zal ook de erkenning van schuld niet kunnen uitblijven, omdat ieder leerling in zijn geweten overtuigd moet zijn, al zal hij ook aarzelen die overtuiging niet te spreken, dat hij dagelijks dat Goddelijke en natuurlijke gebod der liefde overtreedt, niet doet wat hij onvoorwaardelijk moest doen en dus schuldig staat.

Leidt die liefde Gods ons tot erkenning van eigen schuld en zonde, dan dient in de derde plaats Christus als Verlosser geteekend te worden en op den plicht der dankbaarheid te worden gewezen.

En voorts, de leeraar stelle Christus voor oogen, zoals hij in het Evangelie geschilderd wordt, als den eenigen Heiland die verlost van schuld en dood, die zich veroverd heeft, hoewel hij Gods Zoon was, en gehoorzaam is geworden tot in den smadelijken dood aan het kruis, waardoor hij volkomen kan zalig maken degenen, die door Hem tot God gaan. Dat dan voor verlossing uit ellende en dood, dankbaarheid een natuurlijke plicht is, kunnen ook onze leerlingen insien en evenzoo dat dankbaarheid het best bedoeld wordt door uit liefde Gods geboden te onderhouden. De liefde is de vervulling der wet, dus de grondslag van het ware zedelijke leven: immers dat verstaan ook onze leerlingen, dat men gaarne den wil doet van hem, dien men in waarheid lief heeft. De wet van het ware zedelijke leven is de wet Gods, die hij in zijn woord heeft geopenbaard en die niet anders is dan een getuigenis van de wet der natuur en van het geweten, dat God in het hart van alle menschen als het ware heeft ingedrukt; de consciëntie is het medegetuigenis van Gods wet in het hart van den mensch, en wordt als zoodanig ook, en misschien wel beter dan in latere jaren, in de jeugd verstaan.

Terwijl ten slotte inzonderheid de aandacht moest gevestigd op het gebed, dat de natuurlijke uiting van alle religie is:

Eindelijk is niets voor den mensch, zoowel in zijn nood en ellende, als in zijn gevoel van dankbaarheid en vereering, natuurlijker dan het gebed, dat immers in alle religies de uiting is van de ziel, die roept tot God. Maar ook de inhoud en de vorm van het gebed kunnen verkeerd zijn en zondig. Daarom is eene onderwijzing in het rechte bidden noodig. Da diepelen vragen Jesus: „Heere! leer ons bidden“. Zoo is dan het gebed, dat Jesus geleerd heeft, wel niet een formuliergebed, 't welk steeds moet worden geboden, maar wel het volmaakte gebed, welks uitlegging het best kan leeren, wat en hoe het rechte gebed moet zijn.

Wat Prof. Wolter hier nog aan toevoegt over het mystieke element en over de bruikbaarheid van den Heidebergischen Catechismus deelen we een volgend maal mede.

Onze liturgie.

XI.

Komen we thans tot de Heilige Schrift om te onderzoeken welke gegevens ze ons biedt voor den eeredienst der Christelijke Kerk, dan blijkt terstond hoe volkomen juist Calvijn en de Gereformeerde Kerken hebben geoordeeld, dat van een door God zelf ons voorgeschreven liturgie geen sprake is. Een Apostolische liturgie geeft het Nieuwe Testament ons evenmin als een Apostolische Kerkenorde of een Apostolische Geinofsbelijdenis.

In het Nieuwe Testament is van zulk een ons voorgeschreven liturgie zelfs geen spoor te ontdekken.

Dit feit nu kan niet toevallig wesen. Slaat men het Oude Testament op, dan ziet men, dat hier geheele boeken gewijd zijn aan een zeer nauwkeurige en gedetailleerde beschrijving, hoe de eeredienst in den Tabernakel, en later in den tempel te Jerusalem, moest plaats vinden. Tot in de kleinste bijzonderheden toe is de eeredienst door God den Heere zelf geregeld en verordend. Hier is niets overgelaten aan menschelijke willekeur. Heel de inrichting van den Tabernakel, de offerdienst der priesters, de kleding, die ze dragen moeten, de plechtige handelingen, die ze moeten verrichten, de woorden, die ze moeten spreken, kortom al wat in dezen eeredienst plaats vond, was door de wet geregeld. Hier hebt ge dus een liturgie in den eigenlijken zin des woords, een liturgie, die heel den eeredienst omvat, die elk stuk en elk onderdeel van dien eeredienst vaststelt en waarvan ook maar de geringste afwijking een overtreding was van Gods gebod, die wel waarlijk gestraft werd.

Des te meer springt daarom het feit in het oog, dat in het Nieuwe Testament van zulk een liturgie, die door Christus of de Apostelen zou zijn opgesteld en voor alle Kerken verbindend zou wesen, geen sprake is. Wanneer de Apostelen een enkele maal een opmerking maken over de uitwendige vormen van den eeredienst, zoals bijv. de Apostel Paulus in I Cor. II voorschrijft,

dat de man met ongedekten hoofd moet profeteeren en dat de vrouw niet een deksel op het hoofd in de samenkomst der geloovigen verschijnen moet, dan geschiedt dit volstrekt niet, om daarmee een *liturgisch* voorschrift te geven aangaande de kleding van den Dienaar des Woords, maar alleen omdat achter het misbruik, dat in Corinthe was opgekomen, een *zedelijke* dwaling school, die de Apostel bestrijden moest. Maar overigens laten de Apostelen de gemeenten geheel vrij, hoe ze naar eeredienst willen inrichten, en wordt die vrijheid zelfs met nadruk gehandhaafd tegenover hen, die de Christelijke gemeente wederom onder het juk van ceremonien en inzettingen zouden willen terugvoeren.

Zelfs is wat de Schrift ons mededeelt aangaande den eeredienst der eerste Christelijke Kerk zoo sober, dat we daaruit wel allerminst een volledige voorstelling ons kunnen vormen, hoe deze eeredienst was ingericht. De Handelingen der Apostelen leelen ons wel mede, dat men saamkwam om te luisteren naar de prediking; dat er in deze saamkomsten gebeden werd, en dat de „breking des broods“, d. w. z. de viering van het Avondmaal, plaats vond, maar meer licht verspreiden ze niet. En ook de brieven der Apostelen geven ons wel enkele aanduidingen, zoals bijv. dat de gemeente gewoon was na het gebed over „Amen“ te zeggen (I Cor. 14:16); dat de mannen bij het gebed gewoon waren de handen op te heffen (I Tim. 2:8); dat men naast de prediking ook had de profetie en het spreken in „vreemde talen“ (I Cor. 14) en dat er behalve het Avondmaal of daarmee verbonden ook „lefedemaltijden“ plaats vonden (I Cor. 11:16 en v.v. en II Petrus 2:13), maar deze aanduidingen zijn te sporadisch, dragen een te fragmentarisch karakter en zijn te veel op zich zelf staande, dan dat men daaruit een volledig beeld van den eeredienst der Apostolische Kerk zou kunnen teekenen. De algemeene elementen, waaruit deze eeredienst was opgebouwd, staan vast; ze zijn de lofzeggende en het gebed; de bediening des Woords en der Sacramenten. Maar zoodra men uit dat algemeene tot het bijzondere wil af dalen en vraagt, hoe de eeredienst plaats vond, laat de Schrift ons in den steek. Een liturgie in den zin, dien wij daaraan hechten, biedt het Nieuwe Testament ons niet.

Of de godsdienstoefening begon met een vuttum en zegengroet en besloten werd met het uitspreken van den zegen, wordt ons niet gemeld. De eigenaardige gewoonte van de Apostelen om hun brieven te beginnen met een zegengroet, die zelfs tot op zekere hoogte een uniform karakter draagt en in de brieven van alle Apostelen voorkomt, mag het vermoeden wekken, dat ze dien zegengroet ook gebruikt hebben bij de bediening des Woords, maar zekerheid hebben we daaraan gaande niet. Evenzoo mag men veronderstellen, dat het de gewoonte is geweest om de Godsdienstoefening te beginnen met het lezen van een stuk van het Oude Testament, omdat dit gebruik in de Synagoge bestond en vermoedelijk door de Apostelen is overgenomen in den Christelijken eeredienst, en vindt deze onderstelling zelfs steun in enkele uitdrukkingen van den Apostel (zoals Paulus bijv. in Gal. 4:21 hierop wellicht inspeelt), maar uitdrukkelijk voorgeschreven wordt het niet.

Even weinig weten we aangaande de wijze, waarop de prediking plaats vond. Of deze een geheel „vrije rede“ was, dan wel zich aansloot bij het voorgelezen Schriftgedeelte of dat ze een bepaald tekst tot uitgangspunt koos, wordt ons niet gemeld. Het voorbeeld van Christus zelf, die gelijk Lucas in zijn Evangelie 4:16 ons mededeelt, eerst de rol der profetie openlegde, Jesaja 61 voorlas en naar aanleiding van dat bepaalde woord tot zijn hoorders sprak, zal waarschijnlijk wel door de Apostelen en de Dienaren des Woords gevolgd wesen, zoals ook afgeleid mag worden uit Hand. 17:2, 3 en andere plaatsen; maar een duidelijk bevel des aangaande hebben we wederom niet.

Ook aangaande het gebed, dat in de samenkomst der geloovigen gebeden werd, licht het Nieuwe Testament ons weinig in. Het gemeentengebed, dat in Hand. 4:24 en v.v. ons wordt medegedeeld, draagt een te exceptioneel karakter om daaruit vaste conclusies te trekken. Het eenige bepaalde voorschrift aangaande het gebed geeft de Apostel in I Tim. 2, waar hij beveelt, dat voorbiddingen zullen geschieden voor alle menschen en inzonderheid voor de Koningen en die in hoogerde gezeten zijn; maar hoe belangrijk dit voorschrift ook voor de liturgie is, den vorm, waarin dit gebed geschieden moet, geeft de Apostel niet. Van een bepaald liturgisch gebed naar een vast formulier is nergens in de brieven der Apostelen sprake. Zelfs het Onze Vader wordt niet eenmaal genoemd. Waaruit natuurlijk niet mag worden afgeleid, dat er destijds geen liturgische gebeden bestonden, want het is wel buiten twiifel, dat het Onze Vader in de Apostolische Kerken ook bij de gemeentegodsdienstoefeningen is gebruikt, maar een voorschrift des aangaande hebben we niet.

Evenzoo is het ook met het *lied*. Dat er in de saamkomsten der gemeente gezongen werd, staat vast. In I Cor. 14:15 zegt de Apostel dit uitdrukkelijk en het wordt bevestigd door de oudste berichten, die we aangaande den Christelijken eeredienst hebben. Maar welke liederen gezongen werden, psalmen of gezangen, zegt de Schrift ons niet. In I Cor. 14 is wel sprake van „psalmen“, maar onze Kantteekenaar merkt hierbij terecht op, dat het woord psalm hier niet beteekent een Psalm uit het Oude Testament, maar een „lofzang“ door ingeving des Heiligen Geestes gemaakt tot eere Gods en tot stichting der gemeente. Zulk een „psalm“ werd echter niet door de gemeente zelve gezongen, maar was een improvisatie van een profet, die onder de bediening des Heiligen Geestes voor de gemeente zulk een lofzang zong, zoals Zacharias, Simeon en

Maria h Eph. 6: psalmen, waarmed men zal moedere weinij l het woo in praeg Testame soort van uit het v komen, zingen in bij den e Christelij toch voor waarin on den Heilig kende me enz. Nu wordt nie slaan op meente, n feestmaalt elikander zonderhef wesen aan op het h Apostel in „spreken zangen enz van het ge zegt het be 3:16, w ons gedeel der eerste hebben. Z zijn een ou Kerk ter e gij die slaa laat Christ zou Paulus van Christi is geopen vaardigd i engelen, is is geloofd heerlijkhed zeer, twijfe metterdaad ontseind z wel uitdruk van elders voorafgaan: vaste uitdru Goddelijke v een gewoon kan wesen niets, dat P der overneei eigen woord dat op beide liederen we nog niet, da werdengbru predikatie e volgt daar gemeente in Enig afdoer van psalmen brieven der. We weten, de gemeente

Even sobe waar het ha Sacramenten. diend werden verordende a staat vast. N ten kent he niet, en als eenheid van Verbonds, sp en het Avon het geen tw bediening de hielden aan geen andere den. Als de inzetten van zelf gegeven, geen oogenlij Heeren Avond mede het kar is aangeast (I voorschriften ons niet, dan sacramenten zijn. Van een ller is geen sp mentele form het sacrament en waaraan v van het sacra bevel in Matth wijst al de v naam des Va Heiligen Geest doel de doop. In gemeensch den Zoon en d een bepaalde j den doop vo Apostelen des toos gebruikt te zeggen. Op Handelingen doopen „in de is nog altoos of hiermede b schiedde door van Jesus alle een tegenstell nendop“ en de zeggen wil: d feld is de trini zeer vroeg in liturgie, de zoo apostelen, schr de gedachte v uit. Opzettelij mentele form telijke Kerk zeker niet ge zekers aan de bedienend doo wanneer het k ten doel had, o

de moet
dek-
mst der
schiedt
n li-
nde de
Woords,
isbruik,
en zede-
stel be-
aten de
hoe ze
n wordt
adhaaf
eemete
nien en
en.
ededeelt
e Chris-
daaruit
erstellig
redienst
postelen
mkwam
; dat er
; en dat
e viering
d, maar
En ook
ons wel
dat de
d over-
16); dat
a waren
8); dat
profetie
Cor. 14)
harmede
ats von-
t Petrus
te spo-
sch ka-
staande,
g beeld
e Kerk
ene ele-
was op-
fregging
Woords
ra men
lere wil
t plaats
ek Een
n hech-
ons niet.
met een
erd met
rdt ons
nte van
egionen
e sekere
t en in
erkomt,
ze dien
de be-
id heb-
oo mag
ewoonte
ning te
tuk van
bruik in
zijn door
n Chris-
onder-
kijven.
bijn. in
t), maar
niet niet.
de de
ond. Of
an wel
Schrift-
kst tot
gemeld.
e gelijk
dedeelt,
tsja 61
epaalde
l waar-
e, zooals
17, 2,
uidelijk
om niet.
samen-
d, licht
a. Het
en v.v.
excep-
aciusies
nschrift
stel in
bid-
nischen
en die
belang-
rie is,
n moet,
epaald
rmulier
estelen
dt niet
ijk niet
s geen
het is
der in
seente-
ar een
e niet.
at er
n werd,
postel
restig
gaande
Maar
mea of
; In 1
maar
recht
nekt
maar
eligen
in tot
salm-
zelve
e van
g des
ke een
on en

Maria hebben gedaan. Ook wat Paulus in Eph. 6: 9 en Coloss. 3: 16 zegt van de psalmen, lofsangen en geestelijke liederen, waarmede men den Heere zingen en psalmen zal, geeft over dit nog steeds de goede moederen in beroering brengende vraagstuk weinig licht. Want nog daargelaten, dat het woord „psalmen“ hier volstrekt niet in praeganten zin gebruikt is voor de Oud-Testamentische psalmen, maar een bepaald soort van geestelijken lofsang aanduidt, blijkt uit het verband, waarin deze woorden voorkomen, dat de Apostel hier niet over het zingen in de saamkomsten der geloovigen bij den eeredienst spreekt, maar over den Christelijken zang in de huisgezin. Ergaat toch vooraf: „wordt niet dronken in wijn, waarin overdaad is, maar wordt vervuld met den Heiligen Geest“, dan volgt er: „sprekende met elkander met psalmen, lofsangen enz. Nu kan het woord van den Apostel: wordt niet dronken in wijn, natuurlijk niet slaan op de godsdienst oefeningen der gemeente, maar ziet het blijkbaar op huiselijke feestmaaltijden. Er volgt dan ook op, dat we elkander onderdanig moeten zijn en dat inzonderheid de vrouwen onderdanig moeten wezen aan hun eigen mannen, wat evenzeer op het huiselijk leven slaat. Wanneer de Apostel in dit verband dus spreekt van het „sprekende met elkander“ met psalmen, lofsangen enz., dan is hieruit niets af te leiden van het gemeentelijk gezang. En even weinig zegt het beroep op Eph. 5: 16 en 1 Tim. 3: 16, waar de Apostel, naar het heet, ons gedeelten van deze Christelijke gesangen der eerste Christelijke Kerk zou meegedeeld hebben. Zoo zou in Ef. 5: 16 ons bewaard zijn een oud „morgenlied“, dat de Christelijke Kerk ter ere van Christus zong: „ontwaakt gij die slaapt en staat op uit de dooden en laat Christus over u lichten“, en 1 Tim. 3: 16 zou Paulus evenzeer uit een hymne tot lof van Christus hebben overgenomen: „God is geopenbaard in het vleesch, is gerechtvaardigd in den Geest, is gezien van de engelen, is gepredikt onder de Heidenen, is geloofd in de wereld, is opgenomen in heerlijkheid.“ Intusschen is het altoos nog zeer twijfelachtig, of deze beide teksten metterdaad aan oude Christelijke hymnen ontleend zijn. Bij Eph. 5: 16 zegt Paulus wel uitdrukkelijk, dat hij deze woorden van elders aanhaalt, maar hij laat er aan voorafgaan: „daarom zegt hij“, n. l. God, de vaste uitdrukking, waarmede Paulus een Goddelijke uitspraak citeert, zoodat hier van een gewoon Christelijk lied geen sprake kan wezen. En bij 1 Tim. 3: 16 blijkt uit niets, dat Paulus de woorden van een ander overneemt, maar geeft hij ze als zijn eigen woorden. Doch ook al ware het juist, dat op beide plaatsen ons oude Christelijke liederen weergegeven worden, daaruit blijkt nog niet, dat deze liederen in de eeredienst werden gebruikt. Als een predikant thans in een predikatie een lied van Da Costa aanhaalt, volgt daar niet uit, dat dit lied door de gemeente in haar eeredienst gezongen wordt. Eenig afdoend bewijs voor het zingen hetzij van psalmen hetzij van gesangen is uit de brieven der Apostelen dus niet te ontleenen. We weten, dat er gesongen is, maar wat de gemeente gezongen heeft, weten we niet.

Even sober is het Nieuwe Testament ook, waar het handelt over de bediening der Sacramenten. Dat doop en avondmaal bedienend werden en als de twee door Christus verordende sacramenten werden gebruikt, staat vast. Meer dan deze twee sacramenten kent het Nieuwe Testament dan ook niet, en als Paulus wil doen uitkomen de eenheid van Israël en de Kerk des Nieuwen Verbonds, spreekt hij alleen over den Doop en het Avondmaal (1 Cor. 10). Ook lijdt het geen twijfel, dat de Apostelen bij de bediening dezer sacramenten zich stipt hielden aan de inzetting van Christus en geen andere ceremoniën daaraan toevoegden. Als de gemeente te Corinthen van de inzetting van het Avondmaal, door Christus zelf gegeven, afwijkt, aanzelt de Apostel geen oogenblik te verklaren, dat „dit niet des Heeren Avondmaal eten is“, m. a. w. dat daarmede het karakter van het Sacrament zelf is aangetast (1 Cor. 11: 20). Maar nadere voorschriften geeft het Nieuwe Testament ons niet, dan die bij de inzetting van beide sacramenten door Christus zelf gegeven zijn. Van een doop- en avondmaalsformulier is geen sprake, zelfs niet van een sacramentele formule, die bij de bediening van het sacrament zou moeten gebruikt worden en waaraan de wettheid of de werking van het sacrament hangen zou. Het doopsbevel in Matth. 29: 19: „gaat heen, onderwijst al de volken, hen doopende in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes“, duidt wel aan met welk doel de doop geschieden moet, nl. om ons in gemeenschap te brengen met den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, maar is niet een bepaalde formule, die door Christus bij den doop voorgeschreven werd. Of de Apostelen deze formule bij den doop al toos gebruikt hebben, is dan ook moeilijk te zeggen. Op verschillende plaatsen in de Handelingen wordt gesproken van een doopen „in den naam van Jezus“, en het is nog altoos een niet uitgemaakte zaak, of hiermede bedoeld is, dat deze doop geschiedde door het uitspreken van den naam van Jezus alleen, dan wel of hiermede alleen een tegenstelling bedoeld is met den „Johannesdoop“ en de doop in Jezus naam eenvoudig zeggen wil: de christelijke doop. Ongetwijfeld is de trinitarische doopsformule reeds zeer vroeg in zwang gekomen; de oudste liturgie, de zogenaamde Lezer der twaalf apostelen, schrijft ze reeds voor, en ze drukt de gedachte van den doop ook het volliedst uit. Opzettelijke afwijking van deze sacramentele formule, die door heel de Christelijke Kerk gebruikt werd, zou daarom zeker niet geoorloofd wezen, en ze zou zelfs aan de wettheid van een aldus bedienenden doop kunnen doen twijfelen, wanneer het kiezen van een andere formule ten doel had, om de Drie-eenheid te loochenen.

nen. In zooverre heeft deze doopsformule dus een Schriftuurlijken grondslag. Maar als formule is ze in het Nieuwe Testament nergens voorgeschreven en Voetius heeft daarom volkomen recht, wanneer hij tegenover de Roomsche Kerk staande houdt, dat de kracht en betekenis van den Doop niet van deze formule afhangt. Het duidelijkst blijkt dit, wanneer men het Sacrament van het Avondmaal neemt, want de woorden door Christus gesproken: „Neemt, eet, dit is mijn lichaam“, kunnen door den Bedienaar van het Sacrament zelfs zoo niet worden overgenomen, want hoe zou hij kunnen zeggen: dit is mijn lichaam? De Roomsche Kerk, die ook hierbij de realiteit van het Sacrament afhankelijk maakt van de sacramentele formule, die letterlijk herhaald moet worden naar de inzetting van Christus, meent zich uit deze moeilijkheid te kunnen redden, door in haar liturgie het gehele historische verhaal van de inzetting op te nemen, waarin dan ook de sacramentele woorden voorkomen: dit is mijn lichaam, terwijl in de Lutherse Kerken sommigen aan de sacramentele formule laten voorafgaan: Christus heeft gezegd: neemt en eet, dit is mijn lichaam. Een uitweg, die even dwaas is, als dat men bij den Doop Matth. 29: 19 zou voorlezen en dan onder het uitspreken van de woorden: hen doopende in den naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes, het kind doopte. Bovendien zijn de woorden, die Christus bij de inzetting van het Avondmaal gebruikt heeft, in de verschillende Evangelien en bij Paulus in onderscheiden vorm ons overgeleverd en kan van een „vaststaande formule“ dus niet eens gesproken worden. Vandaar dat onze Gereformeerde Kerken bij het Avondmaal, om alle superstitie te voorkomen, dan ook een andere formule hebben gekozen, die aan 1 Cor. 10: 16 is ontleend, omdat deze formule de betekenis van het Sacrament even goed uitdrukt: „het brood, dat wij breken, is de gemeenschap met het lichaam van Christus; en de drinkbeker der dankzegging, dien wij dankzeggende zegenen, is de gemeenschap met het bloed van Christus“.

En eindelijk, om ook dit laatste stuk van onze liturgie nog te nemen, van de zogenaamde „kerkelijke handelingen“: de huwelijksbevestiging, de bevestiging der ambtsdragers en de oefening der tucht, geeft het Nieuwe Testament ons evenmin een liturgie. Over de kerkelijke huwelijksbevestiging wordt in het Nieuwe Testament zelfs nergens ook maar één woord gesproken; we weten dus niet eens, of zulk een kerkelijke huwelijksbevestiging destijds wel plaats vond, en nog veel minder op welke wijze ze voltrokken werd. Iets meer licht geeft het Nieuwe Testament omtrent de bevestiging der ambtsdragers, want er bestaat geen twijfel over, dat daarbij als regel de „oplegging der handen“ plaats vond (1 Tim. 4: 14 en II Tim. 1: 6); en al is hieromtrent geen uitdrukkelijk voorschrift gegeven, zoodat ook de wettheid van het ambt niet van deze ceremonie afhangt, toch heeft Calvijn terecht opgemerkt, toen velen in zijn dagen deze ceremonie wilde afschaffen, omdat ze onder het Pausdom tot superstitie geleid had, dat de Apostolische traditie wel de gelijk voor ons een regel moest wezen en misbruik het gebruik niet ophief. En wat eindelijk het handhaven van de sleutelen des hemels betreft, leert het Nieuwe Testament ons wel, dat de ban door Christus is ingesteld (Matth. 10: 17) en zien we zelfs, hoe Paulus in 1 Cor. 5: 4, 5 dien gebruik, maar meer dan deze korte aanduidingen geeft het Nieuwe Testament ons niet. Van een bepaald formulier, hierbij te gebruiken, is nergens sprake, en hoe de ban geschiedde, zegt de Schrift ons niet.

Dr. H. H. K.

Voor Kootwijks Scholen.

In hartelijken dank ontvangen: van den heer J. t. H. te Hilversum 10.
Dringend verzoeken wij onze vrienden, onze scholen te blijven denken.

Dr. J. H. HOUTZAGERS.

Kootwijk, voorzitter.

Treestafel.

1. JONKVROUW H. B. DELA BASSECOUR CAAN. CHRISTELIJKE ARBEID. Officiële Gids van stichtingen en verenigingen die in Nederland en Neder-Indië Christelijken arbeid verrichten. — Tweede Druk. — 's-Gravenhage, J. Bootsma.

Voor ongeveer twee jaren is hier door mij de aandacht gevestigd op een boek waarvan de titel is: HET WERK DER BARMHARTIGHEID.

Ik heb destijds medegedeeld hoe in dat boek, bewerkt door FRÉDÉRIC DE LA BASSECOUR CAAN en Dr. J. BOOTSMA, de protestantische stichtingen van Barmhartigheid ten onzen werden beschreven. Mijn verwachting, die ik toen uitsprak, dat dit boek veel afrek zou hebben, heeft zich verwezenlijkt. Het WERK DER BARMHARTIGHEID is druk verkocht. Zoo druk verkocht, dat thans een tweede uitgave noodig was.

De uitgever besloot toen niet alleen een verbeterd en vermeerderd druk te geven, maar ook den aard van het boek, althans tot op zekere hoogte, te wijzigen.

Het zou een Gids worden niet alleen op het gebied van het werk der barmhartigheid, maar van den Christelijken arbeid, die, in den meest ruimen zin, van het protestantische Nederland uitgaat.

Met het oog op dit werkplan diende ook de titel veranderd en is het boek nu, in tweeden druk, herdoopt als: CHRISTELIJKE ARBEID.

Met anderen, waaronder de heer P. POPMA, Commissar. der Algemeene Landsdrukkerij, heeft ook thans weer FRÉDÉRIC DE LA BASSECOUR CAAN zich met de bewerking belast.

Daarbij is onder meer gezorgd, dat de inhoud zich dekt met den onderlijd Officiële Gids VAN STICHTINGEN EN VERENIGINGEN DIE IN NEDERLAND EN NEDER-INDIË CHRISTELIJKEN ARBEID VERRICHTEN, — wat betreft dat praedicaat „officiële“.

De uitgever toch heeft daartoe de medewerking ingeroepen en verkregen van de be-

sturen der verenigingen, die in zijn Gids zouden worden vermeld en waar het noodig bleek, zich ook gegevens omtrent Rijksoverzicht enz., weten te verschaffen.

Ter aansporing tot nadere kennisgeving met:

CHRISTELIJKE ARBEID deel ik hier mede, dat de inhoud drie rubrieken heeft: NEDERLAND, NEDERLANDSCH-INDIË en SURINAME.

In de eerste rubriek worden vermeld de Diaconessenhuizen en andere Christelijke ziekenverplegingen; de Hieldingsgestichten te Zette; de Vereniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen; de Vereniging „tot Christelijke liefdadigheid te Wagenborgen“; in één woord, al wat in verband staat met de Christelijke philanthropie.

Verder de verenigingen ten behoeve van de uit- en inwendige sending.

Dan, al wat in verband staat met het Christelijk onderwijs en eindelijk met wat zich verder op christelijk-sociaal gebied beweegt.

De twee andere rubrieken bevatten ongeveer dezelfde onderdelen.

Het werk is, ook wat betreft zijn talrijke afbeeldingen van stichtingsgebouwen en aan de stichtingen verbonden personen, keurig uitgevoerd en, wat van zulk een officieel gids mag verwacht, voor zoover ik kan nagaan, met de noodige nauwkeurigheid bevestigd.

Terecht mocht de uitgever in zijn Voorwoord schrijven: „Zoo'n Gids, zoowel op het gebied van in- en uitwendige sending als op dat der barmhartigheid“ — hij had er nog bij kunnen voegen: en op dat van het onderwijs — „bestaat tot nog toe in ons land niet.“

Van de voortreffelijkheid van des heeren BOOTSMA's uitgave waren blijkbaar ook de heeren Mr. A. DE GRAAF, W. HOVY, Dr. H. PIERSON, J. R. SNOEK HENKENS en Dr. J. TH. DE VISSER overtuigd. Zij toch bevelen het boek op een eerste plaats achter het titelblad bij het Christelijk publiek aan.

2. ONZE PROPAGANDA-BOEK. Gereformeerde Jongelingsvereniging „Nathanaël. 1892-1912. Drukkerij Oranje-Nassau, Baarn.

De samenstellers van dit boekje, de heeren C. M. J. BAAS en A. STEENKAMP, zeggen in hun Voorwoord: Den 28sten Februari a. s. zal het D. V. 20 jaar geleden zijn, dat de Gereformeerde Jongelingsvereniging „Nathanaël“, te Haarlem werd opgericht.

Het is met het oog op dit feit, dat zij een boek aanbieden, waarin behalve verschillende grepen uit „Nathanaël's“ historie, een reeks artikelen voorkomt, waarin de noodzakelijkheid van J. V. helder in het licht wordt gesteld. Zij hebben dat boek den titel gegeven: „Ons Propaganda-boek“, en het doel er mee is, om voor „Nathanaël's“ propaganda te maken, onder HAARLEM's Gereformeerden.

Het wakkere, ook schrijven zij, velen onder de ouderen van Haarlem's Gereformeerden aan, om meer nog dan voorheen, onze J. V. in gebed en aanbidding te schragen. Het welke vele jongelingen van Gereformeerde belijden op, zich bij ons aansluiten, afschuddend alle valsche „chaante, of wat hen anders weerhoudt.“

De prettig geschreven boekje heeft alzoo allereerst een plaatselijk belang, en ik wensch van harte, dat de samenstellers het hun naamlijgend doel er mee mogen bereiken.

Toch verdient het om zijn veelzins vooruitstrijdige bijdragen ook buiten Haarlem gelezen te worden. Behalve opstellen „bij Nathanaël's twintigjarige bestaan“ en zulke die „de verhouding van Nathanaël tot het gezins-, maatschappelijk- en politieke leven tekenen“, vindt men er ook stukken in van meer algemeen aard. Zoo waar Dr. VONKENBERG, Dr. HEIDA, en de heer KALFFELSCH, „de zaak der Jongelingsvereniging bespreken“, of, waar onder den titel: EEN NOODZAKELIJK WERK. Dr. HEIDA over: de Gemeente en J. V. op Geref. Grondslag; Dr. L. HARRIS over: de waarde der G. J. V. voor het leven; Dr. J. L. SCHOUTEN over: Een gewichtig volksbelang! — schrijven. En dan dat stuk van wijlen BIESTERVELD: Waarom „GEREFORMEERDE“ Jongelingsvereniging?

3. PROF. DR. A. CRAMER, PUERTREIT EN SCHOOL. Vertaald door A. J. SCHREUDER. Directeur van het Medisch-Pedagogisch Instituut, Klein-Warstborn, Arnhem. P. Noordhoff, 1912. Groningen.

Dit boekje van even dertig bladzijden is de vertaling van 'n voordracht door den Duitschen hoogleraar CRAMER te BERLIN en later te KONINGSBERG, in een vereniging van natuurkundigen en artsen gehouden.

Het handelt over wat de heer SCHREUDER noemt den „tippingeleefte“ bij den mensch.

Prof. CRAMER bespreekt er in de anatomie en de psychologie bij jongens en meisjes in de puberteitsperiode. Schetst dan verder de psychopathische toestanden, die in dat tijdperk optreden, om ten slotte na te gaan wat uit een ander voortvloeit voor de school.

De vele aantekeningen, die de vertaler, aan den voet der bladzijden, er aan toevoegde heeft, naar het mij voorkomt, de waarde van dit vingschrift verhoogd.

De aandacht van paedagogen, maar ook van ouders en van psychologen oftewel sicleleiders in het algemeen, — zij er op gerechtigd.

G.

Officiële Berichten.

Kort verslag der classale vergadering, gehouden te Zwolle Donderdag 1 Februari 1912 in de Oostkerk.

Præses Dr. G. Eltenga, scriba Dr. W. Veder, assessor Dr. J. J. Westerbeek van Eerten.

1. Na 't lezen van Psalm 123 en 't zingen van Psalm 123: 1, wordt de vergadering door den præses geopend met gebed.

2. Door Dr. te Velde en Dr. Dwarshuis worden de credentieleven nagezien, waartuit blijkt, dat alle kerken vertegenwoordigd zijn. Aan 2 diakenen wordt keurmen verleend.

3. De vergadering wordt geconstitueerd.

4. De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd.

5. Het voorstel van Steenwijk B, inzake de regeling der consulentenschappen wordt aangenomen, aldus luidende: De kerk van Zwarteveen zelf consulert, als zij geheel vacant wordt, bij de e.v. klasse met die van Zwolle en omgekeerd.

6. Inzake hulp voor Rheine wordt besloten, dat de afgeworpenen aan de kerken zullen vragen om finantieel steun en om hulp in den dienst des Woords.

7. De rekening en verantwoording van den deputaat art. 13 K.O. wordt nagezien en goedgekeurd.

8. De zendingdeputaat heeft ditmaal zeer weinig te deelen. Hij meldt ons dat gelijk bekend Dr. L. P. Krüger hier kennis gemaakt heeft met de kerken der classe, afscheid nam en nu reeds te Batavia is aangekomen.

9. Deputaten naar art. 9 der huishoudelijke regeling worden geconstitueerd, waartuit blijkt,

dat tot „depp.“ voor kerkvisitatie zijn gekozen de D. des W. Dr. Hanja, Dr. Dwarshuis, Dr. Westerbeek van Eerten en Dr. Wielenga primi, Dr. Ekes en Dr. Gispens secundij, classale examina Dr. Gispens en Dr. Wielenga primi, Dr. Veder secundus; classicaal correspondent Dr. Ekes; quæstor Dr. Gispens primus, Dr. Wielenga sec.; voor Rheine Dr. Tonkens; voor art. 13 K.O. Dr. Westerbeek van Eerten primus, Dr. Eltenga secundus; hulphoevende kerken en regeling vacaturebeurten Dr. Brouwer en Dr. te Velde; archivarius de kerk van Zwolle; correspondent voor de Theol. School Dr. Tonkens; classicaal zendingdeputaat Dr. Dwarshuis; de kerken van Kampen en Zwolle voor approbatie van attesten van dienaren, die komen of vertrekken in den tijd dat de classe niet vergadert.

10. Het kasboek van den quæstor over 1911 wordt nagezien en accoord bevonden.

11. De vacaturebeurten worden voorgelezen.

12. De quæstor deelt mede, dat de vereischte collecten voor de Theol. School door alle kerken in de classe getrouw worden gehouden.

13. Een beërz van eenige broeders uit Zwolle tegen een besluit van den Kerkeraad om een verkoren onderling te bevestigen, wordt door de classe niet gedeeld. Wel sal eerst een poging gedaan worden om den bedoelden verkoren onderling te bewegen, zich terug te trekken, en zoo hij hieraan niet voldoet zal hij bevestigd worden.

14. De vergadering handhaaft met algemeene stemmen een besluit van den kerkeraad van Zwolle inzake een beërz van iemand, die tot onderling gekoren was.

15. Rakende een verzoek van een broeder en zuster uit Steenwijk A om aanvraag te steunen en attestatie naar Steenwijk B te mogen hebben, wordt door de vergadering besloten, bij 't besluit der vorige vergadering te blijven.

16. Bij de rondvraag art. 41 K.O. wordt aan Ambt-Vollenhove A Dr. J. Douma als consulent aangewezen.

17. Roepende kerk voor de volgende vergadering zal zijn de kerk van Zalk. In het moderaum alsdan zullen zitten als præses Dr. J. J. Westerbeek van Eerten, assessor Dr. G. Eltenga, scriba Dr. G. Wisse.

18. De voorzitter sluit de vergadering en de assessor doet het dankgebed.

J. J. WESTERBEEK VAN EERTEN,

h. t. assessor.

Buitenland.

N.-Amerika. Herteeniging tusschen Chr. Geref. en Gereformeerden.

Wij veronderstellen, dat de historie van de vereniging tusschen de Geref. Kerk van N.-Amerika en die der Chr. Gereformeerden en van het droeve feit, dat na eenigen tijd van vereniging de twee kerkgroepen weder uiteengingen, onzen lezers bekend is.

De hoogleraar Steffens levert in het orgaan de Herteeniging. Hij betoogt, dat beide kerken één zijn, omdat zij dezelfde heilingsgeschiedenis, dezelfde liturgie en dezelfde beginselen van tucht hebben. Waarom zijn zij dan niet één in organisatie? Met tot de Chr. Gereformeerden te zeggen, dat hunne afscheiding geen deugdelijken grond heeft, brengen wij hen niet nader tot ons. Door hun te zeggen, dat wij de Geref. beginselen wel theoretisch belijden, maar in de praktijk verloochenen, brengen zij ons niet nader tot zich. Blijft men op de uiterste punten staan, dan kan er van herteeniging geen sprake zijn. Wat voordeel zou er ook in zijn, een troep liberalen met een troep scheurmakers te verbinden? Men moet elkander trachten te waardeeren en lief te hebben. De Gereformeerden moeten zich verplaatsen op het standpunt der Chr. Gereformeerden om hunne afscheiding te verstaan; de Chr. Gereformeerden behoorden te beproeven het standpunt der Gereformeerden te waardeeren, waardoor het hun niet mogelijk is met de Chr. Gereformeerden mede te gaan. Over en weer betaamt het te belijden, dat er in den strijd tusschen de twee kerkgroepen woorden gezegd zijn en dingen gedaan, die niet betamelijk waren. Ook moeten beide kerken erkennen dat zij onvolmaakt zijn. De onvolmaaktheid hier moge dan eenigzins van anderen aard zijn dan die van gindsche zijde; er moet erkend dat beide kerken onvolmaakt zijn. En dan moet men van elkander gelooven, dat zij beiden naar volmaaktheid streven; de een op dere, de andere misschien op een andere manier. In een uiebeweging moeten de gescheiden onder de oogen gezien worden, en dit kan ook, mits de broeders broederlijk met elkander handelen.

In een volgend artikel bespreekt dan Prof. Steffens, dat het wenschelijk is, dat de twee kerken vereenigd worden. Hij spreekt daarbij de volgende woorden, van welke wij hopen, dat zij weerklinken zullen vinden:

„Hoe goed toch ware het, indien de breuk geheel kon worden. De vijanden van den Heere en Zijne zaak zouden een reden minder hebben om te wijzen op de verdeeldheid der Christenen. Zij zouden dan moeten rekenen met een herenigde Gereformeerde kerk, die hare kracht besteedt in de uitbreiding van Gods Koninkrijk naar buiten en naar binnen. Hoe heerlijk zou dan de dubbele natuur van het koninkrijk Gods als monsterdaad en als zuurdees in onze kringen te voorschijn komen! Hebben wij in het verleden veel verloren door jaloezie en nijd, die tot versnippering van krachten leidde, in de toekomst zou twist en wrok verdwijnen en de zegen Gods zou ons rijk maken. Ja, wij weten, onvolmaakt ook de herenigde kerk blijven, maar veel, waardoor de onvolmaaktheid van vroeger in den staat der scheiding zoo veel aansienlijk verkreeg tot rampzaligen broederstrijd, zou uit den weg geruimd worden. Verachtmaking en veroordeeling zou dan plaats maken voor waardering en verdraagszaamheid. Wij vertrouwen, gelijk reeds boven gezegd is, dat wij de Gereformeerde leer, tucht en diens liefhebben. Wij zijn geen proslitenmakers in dien zin, die de Zaligmaker veroordeeld, maar wij houden toch van een geronde propaganda van de beginselen, die de Heere ons toevertrouwd heeft als een bijzonder kleinood. Met vereenigde krachten zouden wij in dit opzicht meer kunnen uitrusten dan nu het geval is. Hoe vele krachten zouden ter onzer beschikking zijn tot bereiking van dit voortreffelijk doel, die nu gebruikt worden om de belangen van onze bijzondere kerkformatie te handhaven, niet tegenover den Islam of het Heidendom, maar tegenover een kerk, die in haar werk op hetzelfde aanebeeld slaat als wij.“

De gemeenschap der heiligen lijdt onder den tegenwoordigen toestand. En dat is jammer. De leden van de kerk aan de overzijde zijn niet zoo lieflijk als wij ze ons soms voorstellen. Onbekend, onbenijd, zegt het ene spreekwoord, en dat is waar ook; maar even waar is het

andere: Onbekend, onbenijd. Hoeveel waar genot zouden wij smaken, indien wij gemeenschap met elkander hadden. Hoeveel zouden wij van elkander leeren, de een het gebrek van den ander aanvullende.

Verder kunnen wij voor het tegenwoordige niet gaan. Uit elkander te gaan is gemakkelijk, maar wederom samen te smelten, is niet zoo gemakkelijk. Wij hooren zoo veel van bewegingen op elk gebied. De Heere roept in ons midden een beweging in het leven, waardoor vereenigd worde wat thans gescheiden is. Het is onze wensch.“

WINCKEL.

Voort Kinderen.

HET GOEDE DEEL.

V.

AAN HET HOF.

Keeren we thans tot onze twee reizigers terug.

Zonder ongeval bereikten zij het jachthuis, waar de heer en de vrouwe van Rothenfels het tweetal recht hartelijk ontvingen. De tafel was feestelijk aangericht, en een uur na hun aankomst zaten heer Koenraad, jonker O'to, diens onder, magister Becker, de jachtmeester en nog enkele gasten gezellig in de zaal bijeen, en werd de gezondheid gedronken van den jongen man, den toekomstigen slotheer.

De eerste weken die nu volgden, waren voor den laatste recht aangenaam. Men vertoefde weldra weer naar het kasteel aan den Waldnaab, en ook om Koenraad maakte geen beërz nog een pootje te blijven. Ja misschien zou hij zelfs geruimen tijd bij zijn broeder hebben vertoefd, als er niet zeer ernstige tijdingen uit het aangrenzende Bohemen waren gekomen. Welke die waren zullen we zien. Heer Koenraad meende dat zijn tegenwoordigheid in Regensburg nu noodig kon zijn, en vertrok dus eierlang weer daarheen.

't Was voor Otto een waar genot weer eens naar hartelust rond te dwalen in de bosschen en over de bergen, te midden waarvan hij zijn jeugd had doot gebracht. Meermalen kwam de gedachte bij hem op, of het althans niet aangenaam zou zijn hier bij ouders en vrienden te leven dan aan het keurvorstelijk hof, waar alles hem vreemd zou zijn. Maar hij wist, hoe zijn vader hierover dacht. Daarbij kwam er weldra bericht van graaf Davitz, dat keurvorst Frederik den jongen edelman thans gaarne zou ontvangen. Hoe eer hij kwam dus hoe beter.

Een maand later reeds nam Otto afscheid, en ging, door zijn vader vergezeld, op reis naar Heidelberg. Daar woonde de keurvorst met zijn hof, in het vermaarde, prachtige slot, welks prachtige bouwvallen nu nog de aandacht der reizigers trekken. Zeer vriendelijk werden vader en zoon door den jongen vorst ontvangen, die met hun geslacht niet onbekend was. Otto werd al aanstands tot den dienst van zijn heer aangenomen, en deze laatste beloofde sooveel mogelijk voor den jongeling te zullen zorgen, die hem van verschillende zijden was aanbevolen.

Frederik V bleek zoo goed als zijn woord, want reeds ruim een maand nadat Otto van Rothenfels in zijn dienst was getreden, kreeg hij een aanstelling als kamerjonger. Hij kwam nu in de naaste omgeving van den vorst, moest hem persoonlijk bedienen, en had alle gelegenheid hem van nabij te laten kennen, evenals zijn vrouw, de Eegelsche koningsdochter Elisabeth.

Met blijdschap hadden Otto's ouders de berichten ontvangen, waartoe de goet bleek, die de keurvorst hem bewees. Otto zelf echter dacht er al spoedig eenigzins anders over. Uit zijn stille omgeving te Regensburg en op het vaderlijk kasteel, was hij conspiciëus verplaatst in het drukke hofleven, te midden van edellieden en hofdames, die hem allen vreemd waren.

Daarbij ging het aan 't hof weelderig toe. De keurvorst was jong en lichtehartig, en de keurvorstin, een heerschtuchtige vrouw, scheen te Heidelberg op het slot een even vorstelijk leven te willen leiden als in het koninklijk paleis haars vaders te Londen. Otto voelde zich hier niet op zijn gemak, niet recht 'tuis. Hij zou, eerlijk gezegd, gaarne teruggekeerd zijn, indien hij maar gedurfd had. Doch tegenover zijn vader en den keurvorst ging dat nu eenmaal niet. De enige wien hij in brieven zijn nood klagen kon, was zijn oude vriend en leermeester, magister Becker. En deze troostte hem door er op te wijzen, dat men ook te midden van het wereldsch gewol toch wel een vroom leven kon leiden. Daarbij, zoo zei de magister, ge zijt niet voor uw leven verbonden; heb geduld, en over enkele jaren kunt ge een ander leven beginnen. 't Is misschien goed, dat ge nu de wereld eens leert kennen, als ge slechts de weete Gods voor oogen houdt.

De voorzomer ging voor Otto als in een oogenblik voorbij. Trouwens, veel van wat hij zag en doordeede was voor hem geheel nieuw, en vervulde hem zooveel dat hij aan weinig anders denken kon. Daarbij liet zijn betrekking aan het hof hem veel vrijen tijd, vooral wanneer de keurvorst voor korten tijd afwees was. Dan maakte onze vriend te paard of te voet uitstapjes in het heerlijke Neckardal, dat in schoonheid de streek zijner geboorte nog overtrof.

Toen echter in den zomer de keurvorst en zijn vrouw voor een poos naar een bergalot in Manheim gingen, moest Otto hen vergezellen. Tegen die verandering had hij allerminst bezwaar, maar eenmaal in de nieuwe verblijfsplaats aangekomen, trof het hem, dat hier herhaaldelijk personen verschenen, die hij te Heidelberg nooit gezien had, en met wie de keurvorst zich soms geruimen tijd onderhield. Ook kwamen er telkens boden of koeriers met brieven voor keurvorst Frederik, veel meer, dat merkte Otto zeer goed op, dan een paar maanden geleden.

Nu was onze jonker tot nog toe niet gewoon geweest over veel meer na te denken dan hem van nabij aanging. Doch dat er thans voort den keurvorst buitengewone tijden waren aangebroken, werd hem uit alles duidelijk. Hoe weinig hij ook als nieuweling zich nog met de staatkunde bemoeide, toch werd hem allengs het een en ander klaar, van heilgeen wij in de twee vorige hoofdstukken vermeld hebben.

Zoo liepen er geruchten, die de een den anderen vertelden, van onlusten in Bohemen, van twisten met keizer Ferdinand, en van dreigenden oorlog wellicht. 't Rechte kon Otto niet te weten komen, en wisten dan ook zeer weinigen in zijn omgeving. Want nieuwsbladen en telegrafien bestonden toen nog niet. De gemeenschap tusschen verschillende landen was veelal slecht, en daarbij had allicht de een of de andere partij er belang bij, dat vooralsnog zoo weinig mogelijk uittekte, van wat er eigenlijk gebeurde.

Op een heerlijken zomeravond begaf Otto zich naar den slotuin, om daar het schoone uitzicht